

ԼՄԲԱՏԱՎԱՆՔ

Գտնվում է Արթիկ քաղաքից 1 կմ արևմուտք՝ բլրի հարթության վրա: Վանքի անունը, հավանաբար, հնում նրա մոտ գտնվող գյուղի անունից է առաջացել, իսկ եկեղեցին կոչվում է Ս.Ստեփանոս: Ներկայումս Լմբատ է կոչվում Արթիկի՝ նշված բլրին կից թաղամասը: Հուշարձանը, որը Թ. Թորամանյանը հաստատապես VII դարով է թվագրում⁴², հարուստ է հիմնականում շինարարական ու նվիրատվական արձանագրություններով: 1955թ. մաքրվել ու բարեկարգվել է եկեղեցու շրջակայքը, որի արդյունքում պարզվել է, որ արևմտյան խաչաթևի պատին կից է եղել մեկ այլ կառույց, որի խորանի հիմնապատերն են մնացել: Աշխատանքների ընթացքում ի հայտ են եկել նաև խաչքարերի պատվանդաններ, ծածկի կղմինդրներ և կավե թրծած ջրատար փողրակներ:

Հետագայում հուշարձանի ճարտարապետական հորինվածքին անդրադարձել են ճարտարապետներ Վ. Հարությունյանն ու Վ. Գրիգորյանը⁴³: Ակադ. Վ. Հարությունյանն այն դասում է խաչածն կենտրոնազմբեք փոքր եկեղեցիների շարքը⁴⁴: Ի դեպ, հատակագծում խաչաթևերը և՛ ներքուստ, և՛ արտաքուստ ունեն ուղղանկյուն հորինվածք՝ բացառությամբ արևելյան խորանի ներքին կիսաբոլորակի⁴⁵: Վ. Հարությունյանը հավաստում է, որ չնայած նրան, որ եկեղեցու վաղագույն արձանագրությունները XI դարից են. «...սակայն դրանցից ոչ մեկում չի վկայված հուշարձանի կառուցման առավել հավանական ժամանակը՝ 7-րդ դարը»⁴⁶: Նշված դարով թվագրելու օգտին են եկեղեցու ճակատների մշակման ճարտարապետական բոլոր տարրերը (քիվեր, լուսամուտների քանդակազարդ պսակներ), թմբուկի ութնիստ ծավալածևը և այլն:

Այն, որ Լմբատավանքի Ս. Ստեփանոս եկեղեցին VII դարի շինարվեստի ինքնատիպ դրսևորումներից է, վկայում են նաև հիշյալ ժամանակաշրջանին հարազատ որմնանկարները, որոնք զբաղեցնում են եկեղեցու ավագ խորանի գմբեթարդն ու արևելյան պատը: Դրանց անդրադարձել են Լ. Դուրնովոն⁴⁷, Ս. Տեր-Ներսիսյանը⁴⁸, Կ. Մաթևոսյանը⁴⁹ և այլք: Վերջինիս հավաստմամբ՝ Լմբատավանքի՝ գծային գրաֆիկական եղանակով ու վառ գունային հնչեղությամբ արված որմնանկարները ստեղծվել են. «...գլխավորապես եզեկիել մարգարեի տեսիլքի գրական հիմքի վրա և ոչ թե հայտնի պատկերագրական կառուցվածքի ընդօրինակությամբ: Դրանով իսկ այս որմնանկարը հանդիսանում է Աստվածահայտնության տեսարանի պատկերագրական կառուցվածքի հայկական տարբերակ»⁵⁰: Նկատենք, որ գմբեթարդի կենտրոնում գահակալ Քրիստոսի պատկերն է, որի միայն ստորին մասն է պահպանվել, աջ և ձախ կողմում պատկերված են երկու քառակերպ՝ մարդու, եզան, առյուծի և արծվի գլխով, երկու վեցթևանի սերովբե և երկու զույգ հրե անիվներ: Խորանին հարող պատերին պատկերված են

42 Թ. Թորամանյան, Նյութեր հայկական ճարտարապետության պատմության, հ. Ա, էջ 310, 367:

43 Վ. Գրիգորյանը եկեղեցու կառուցումը հասցնում է VII դարի առաջին կես կամ VI դար (Վ. Գրիգորյան, Հայաստանի վաղ միջնադարյան կենտրոնազմբեք փոքր հուշարձանները, Երևան, 1982, էջ 41-43):

44 Վ. Հարությունյան, Հայկական ճարտարապետության պատմություն, էջ 154-156:

45 Թ. Թորամանյան, Նյութեր..., հ. Ա, էջ 169, նկ. 82:

46 Վ. Հարությունյան, նշվ. աշխ., էջ 155-156:

47 Л. Дурново, Очерки изобразительного искусства средневековой Армении, Москва, 1979, с. 139-140.

48 S. Der-Nersessian, L'art arménien des origines au XVII siècle, Paris, 1977, p. 70-71.

49 Կ. Մաթևոսյան, Լմբատավանքի Ս. Ստեփանոս եկեղեցու որմնանկարը, «Էջմիածին», 1982, Դ., էջ 53-55:

50 Նույն տեղում, էջ 54: տե՛ս նաև «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երևան, 2002, էջ 414:

հեծյալներ Ս.Սարգիսն ու Ս.Գևորգը: Լ.Դուրնովայի կարծիքով գմբեթարդից ներքև պատկերված են եղել տասներկու առաքյալներն ու Տիրամայրը⁵¹:

Ներկա հատորում Լմբատավանքից ներկայացված է 23 արձանագրություն, որոնցից 12-ը հրատարակվում են առաջին անգամ: Վիմագրերի առաջին հրատարակիչ Ս.Զալալյանցն այս վանքից նախկինում հրատարակել է 7 արձանագրություն, Ղ.Ալիշանը՝ 8, Ս.Գևորգյանցը՝ 9, Դ.Եղիազարյանը՝ 8, 1 վիմագիր հրատարակել է վիմագրագետ Ալ.Մանուչարյանը, ևս 1 արձանագրություն հիշատակում է Թ.Թորամանյանը: Ինչպես վերը նշեցինք, ՄՄ Դ^մ 6517 ձեռագրում Հառիճավանքի վիմագրերին զուգահեռ Լմբատավանքից մեզ հայտնի ևս 6 արձանագրություն է ընդօրինակված (սույն հատորի Դ^մ 102, 103, 104, 105, 110, 111 վիմագրերը)⁵²:

102. Ս.ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. գմբեթի հիմքի արևմտահայաց կողին, 7 տող.

ԹՈՒ ::ԿԱՄԱԻՆԱՅԵԱՄԻՐԲԱՐՍԵՂՈՐ
ԳՆԵՑԻԶՎԱՆՔՍԵԻԱԶԱՏԵՑԻՅԱՆ
ԱԻՐԻՆԱՑԵԻԵՏՈՒԶՑԻՑՔՆՎԱՆԻՑ
ՍԵԻԶԶՈՒՐՆՈՐԻՒՐՍԵՐԻՔՆՈՑԼԵԱԼ
ՅԻՇԱՄԱԿԻՆՁԵԲԱՐԵԽԱԻՍԱՌՔՍԵԹ
՝ ՈՔԶՅԻՇԱՄԱԿՍՄԵՐԽԱՓԱՆԵՍՑԵ
ՆԶՈՎԻՅԱՅԵԻՅԱՅՍՍՐԲՈՑՍ

ԹՎԻՆ՝ ՈՒՆ (1191): ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՏՐ ԲԱՐՍԵՂ,
ՈՐ / ԳՆԵՑԻ ԶՎԱՆՔՍ ԵԻ ԱԶԱՏԵՑԻ ՅԱՆ/ԱԻՐԻՆԱՑ
ԵԻ ԵՏՈՒ ԶՑԻՑՔՆ ՎԱՆԻՑ/Ս ԵԻ ԶԶՈՒՐՆ, ՈՐ
ԻՒՐՍ ԵՐ Ի ՀՆՈՑ ԼԵԱԼ / ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ ԵԻ
ԲԱՐԵԽԱԻՍ ԱՌ ՔՍ, ԵԹ/Է՛՛ ՈՔ ԶՅԻՇԱՏԱԿՍ
ՍԵՐ ԽԱՓԱՆԵՍՑԵ / ՆԶՈՎԻ ՅԱՅ ԵԻ ՅԱՅՍ ՍՐԲՈՑՍ:

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 221, Ալիշան, Շիրակ, 164,
Գեորգեանց, 165, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1960, Բ, 55-56:

Ծանոթ. Պատմաբան Կ.Մաթևոսյանը կարծում է, որ տեր Բարսեղը Անիի և Շիրակի արքեպիսկոպոս «Բարսեղ Ա Անեցու եղբայր Գրիգոր իշխանի որդի Հասան մագիստրոսի որդին է», որ «1191թ. մահմեդականներից գնում է Լմբատավանքը»⁵³: Դ.Եղիազարյանը հիմնվելով հնագիտական հետազոտությունների վրա Ցիցք գյուղը տեղադրում է վանքից «կես կիլոմետրաչափ դեպի հարավ-արևմուտք, սարահարթի վրա, այժմյան Պեմզաշեն գյուղը տանող կարճ ճանապարհի եզրին»:

51 Л.Дурново, Очерки..., с. 140.

52 Ա.Տեր-Ստեփանյան, Վիմագրերը Մատենադարանի ձեռագրերում, էջ 41-42:

53 Կ.Մաթևոսյան, Անի-Շիրակի պատմության էջեր, Երևան, 2010, էջ 53:

ՈԿԵ

ԿԱՍԱԻՔԱՐԵՐԱՐԻՆԱՅԱՅՍՄԵՐԱՐՁԱՆ ԱՆՁՆՁԵԼԻ Է ԵՒ
 ԱՆԱԿՍՇՆՔԵԱՒ ՈՐՈՐԴՈՐՈՅԱՐԿԵՂԻ ՍԿՈՂՈՍԻՄԱՅՐԱՔԱՆ
 ԱՔԻՍԱՆԻՅԵԼԱՅԱՆԳԻՍՇԻՐԱԿԱԶԱՌԱՆԳ ՈՐԴԻՍԵՔՆԱԿԱՍՄԵՐՈ
 ԱՌՈՌՈՅՈՐԵՆՈՒՄԵՐՅԻՍՅԱԻՆԳԱՐՆԱՅԱՐՆԱՅԱՐՆԱՅԻՆԵ
 ԱՐԿՈՒՅԱԿԱՐԵԱՍՔԱՐԱՅԵԱՄԲՈՒՄՍԼԱՔԱՐՁՈՐԿԻՆ ԳԱՁ
 ԱԳԻՆԵՐԱՍԵՏՁԻՅԱՐԴՈՐԿՈՂԻՆԱՆՈՒՆ ՀԱՅՐԱՆՑԹԱՐԸՆՁ
 ԱԵՑԻՉԱՍՈՒՐԱՐԵՔԱՆՆՈՒՄՍՅՐԵՆԻՔՄԻՁԻԿԱՆԱՐՆԱՅԱՐՆԱՅԻՆ
 ՅԻՄԼԱԳՍՅԻՇԱՐԱԿԻՄԵՐՅԻՄԵՐՅԻՇԱՐՈՒՄԵՐԱՐԿԻՆԱՐԿԻՆԵԿ
 ՈՐԵՐՈՐԿԱՐՍԻՍՆԱՅՈՂԻՍՈՑԱ ԵՒՇՆՈՂԱՅՍԵՐՈՅԵԿԵԿԻՆՈՐԸ
 ՎԵՐԱՍՊԱՍԱՌՈՐԿՍՈՐԱԿԱՐԻՆԵՅԻՍԻՄԱՐԱՐԿՈՒԱՐԵԱՆԿ
 ԱՏՈՒՅԱՆԵԼՆԱԿԻՂԱՐՁԱՌՈՒՄԵՐԱՐՆԱՅԱՐՆԱՅԻՆԱՅԻՆ
 ՀԱՐԻՍՏՈՐԱՐԻՉԵՐԿՈՒՄՆԻՄԱՐԻՆԱՅԱՐՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆ
 ԵԼՆԻՁԻԿԱՐՈՒՄԻՔԻՆԻՄԻՔԻՇԻՆԱՅԵՐԱԿԱՐԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆ
 ՄԵՐԻՆԱՆԵԼԻՍԿԵՐՈՐԿՅԱՆԳԻՆԵՐԱՅՍԻՄԱՅՍԿԱՆԱՅԻՆ
 ՄԵՆԱՆԱՅԵՐԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆ
 ՈՐԿԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆ
 ԽԱՐՍԻՆՈՑԱԵՒ ՉԵՐՔԱՆԻԿԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆ
 ՉԱՐԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆԱՅԻՆ

[ԹՎԻՆ] ՈԿԵ (1216) / ԿԱՍԱԻՔ ԲԱՐԵՐԱՐԻՆ ԱՅ, ԱՅՍ ՄԵՐ ԱՐՁԱՆ ԱՆՁՆՁԵԼԻ Է ԵՒ
 ՅԻՇ/ԱՏԱԿ ՄՇՏՆՁԵՆԱԻՈՐ ՏՐ ԳՐԻԳՈՐՈՅ ԱՐՅԻԵՂԻՍԿՈՂՈՍԻ, ՄԱՅՐԱՔԱՐ/ԱՔԻՍ
 ԱՆԻՅՈՅ ԵՒ ՆԱՅԱՆԳԻՍ ՇԻՐԱԿԱՅ, ԺԱՌԱՆԳՈՐԴԻ ՍԵՓՐԱԿԱՆ ՄԵՐՈՅ / ԱՌՈՌՈՅՈՒՄ,
 ՈՐ ԵՏՈՒ ՆՈՒԵՐ ՅԻՍ ՀԱՐԵՐԱՔԱՐՆ ՅԱՄՍՈՒԱՅՈՒՄԱՏԻ ՏՆ Բ/ԱՐՍԴԻ ՀԱԼԱԼ
 ԱՐԴԵԱՍՔԱՐ ՍՏԱՑԵԱԼ ՄԲ ՈՒԽՏՍ ՄՔԱՏ ՁՆՈՐԻՆ ԳԱՆՁ/ԱԳԻՆ ԳԵՂՍ, ՄԵՐՁ Ի
 ՅԱՐԴԵ, ՈՐ ԿՈՂԻ ԱՆՈՒՆ ՀԱՅՐԱՆՑ ԹԱՐԵ, ԸՆՁ/ԱԵՑԻ ՁՍԱ ՍՈՒՐԲ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ
 ՀԱՅՐԵՆԻՔ ՄԻՆՁ Ի ԿԱՏԱՐԱՇ ՅԱԻՏԵՆԻՍ / ՅԱՂԱԳՍ ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՄԵՐՈՅ ԵՒ
 ԱՐԵՒՇԱՏՈՒԹԵԼԱՆ ԵՂԱՐԻ ԻՄՈՅ ՂԱՐՓԻՆ ԵՒ Հ/ՈԳԵՒՈՐ ՏՆ ԲԱՐՍԴԻ՝ ՍՏԱՑՈՂԻ
 ՍՈՑԱ ԵՒ ՇՆՈՂԱՑ ՄԵՐՈՅ ԵՒ ԵՂԻ ԼՈՒՇ Ի / ՎԵՐԱ ՍՊԱՍԱՌՈՐԱՑ, ՍՈՐԱ Ի ՏԱՐԻՆ
 ՎԵՑ ԱՐ ՊԱՏԱՐԱԳ ՓՈԽԱՐԵՆՍ Հ/ԱՏՈՒՑԱՆԵԼ Ի ՏԱԻՆԻ ՂԱՁԱՐՈՒՆ, ՁԵՐԿՈՒՄՆ
 ՏՐ ԲԱՐՍԴԻ, ՁԵՐԿՈՒՄՆ ԻՍ / ՀԱԻՐՆ՝ ԱՊՈՒՂԱՄՐԻ, ՁԵՐԿՈՒՄՆ ԻՍ ՄԱԻՐՆ՝
 ՄԱՅՍԼԸՔԻՆ, ԱՆԽԱՓԱՆ ԿԱՏԱՐ/ԵԼ ՄԻՆՁ Ի ԳԱԼՈՒՍՏՆ ՔԻ: ԵՒ ՄԻ ՈՔ ԻՇԽԵՍՑԵ
 ՀԱԿԱՌԱԿԻԼ ԵՒ ՁՅԻՇԱՏԱԿՍ / ՄԵՐ ԽԱՒՓԱՅՆԵԼ, ԻՍԿ ԷԹԵ ՈՔ ՅԱՆԴԳՆԻ ԵՒ ՁԱՅՍ
 ԳԵՂՍ ՅԱՅՍ ՎԱՆԻՑՍ ՀԱՆԵԼ ԿԱՄԵՆԱ՝ ՀԱՆՑԵ ՁՆԱ ՄՇ Ի ԿԵՆԱՑՆ ԱՆՎԱԽՃԱՆԻՑՆ,
 ՀՈԳԻՈՎ ԵՒ ՄԱՐՄՆՈՎ, ԻՍԿ / ՈՐՔ ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ ՊԱՅԵՆ ՁԳՐԵԱԼՍ ՄԵՐ՝
 ԱՐԿՆՈՒԹԻՒՆ ԱՅ ԵՂԻՑԻ Ի ՀՈԳԻ ԵՒ / Ի ՄԱՐՄԻՆ ՆՈՑԱ. ԱՄԵՆ:

Չրատ. Ջալալյանց, Ա, 220, Ալիշան, Շիրակ, 165,
 Գեորգեանց, 165-166, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1960, Բ, 56:

Ծանոթ. Նախկին բոլոր հրատարակիչների մոտ բացակայում է թվականը:

Անիի առաջնորդ Գրիգոր արքեպիսկոպոսը իր հորեղբայր Բարսեղի «հալալ արդեամբք ստացեալ» (նկատի ունի նախորդ վկայագրում փաստված իրողությունը - իսմբ.) վանքին է նվիրում դրամագին հայրենյաց Թաղք գյուղը, որի դիմաց սահմանվում է վեց պատարագ Ս. Ղազարի տոնին: Բնագրում նշվում է, որ նվիրված գյուղը գտնվել է ՄԵՐՁ Ի ՅԱՐԴՔ, այսինքն՝ Արդք բնակավայրի մոտ: Նախորդ հրատարակիչները, բացառյալ Ս. Բարխուդարյանի, վերծանել են «Արդիք», և ինչպես նույն նվիրատուի մյուս վկայագրում այն նույնացրել են երկայիս Արթիկ կոչվող քաղաքի հետ: Ցավոք, ո՛չ այստեղ, ո՛չ մյուսում Դ տառից հետո բացակայում է Ի տառը, չնայած, «Արդքը» հետագա դարերում կարող էր դառնալ Արդիք կամ Արթիկ:

104. Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան խաչաթևի հյուսիսային պատին, արտաքուստ, նախորդի վերջին կիսատ տողից շարունակված, 2 տող.

ԶԵՐԶԱՆԻԿ ԴԱՅՐ ԶԱՌԱՔԵԱԼՆ ԵՒ ԶՏԱՆԱՏԵՐ ԵՒ / ԶԱՐԴԻՒՆԱՐԱՐ ՏԱՆՍ
ԶՈՌԲԵՆ ՅԻՇԵՑԵՔ Ի ՔՍ: ԶԻՐԳԵՍԱՆԱՍ (ՄԱՆԱՍԵ ԳՐԻՉ):

Չրատ. Զալալյանց, Ա, 220, Ալիշան, Շիրակ, 165,
Գեորգեանց, 166, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1960, Բ, 56:

Ծանոթ. Գրված է նույն գրչի ձեռքով, ժամանակակից է նախորդին: Վերջին բառը չենք հասկանում:

Մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում, մեր դիտարկմամբ վիմագրերում առաջին անգամ հանդիպող ԱՐԴԻՒՆԱՐԱՐ բառեզրը, որը մեկնաբանվում է «երկրագործ, մշակ, վաստակաւոր ժիր և փոյթ ի գործ հասարակած. եղև այր արդիւնարար» (ՆԲՂԼ, հ. 1, էջ 350): Ռոբեն-Ռուբենը, ամենայն հավանականությամբ, վանքի տնտեսության, հողամշակության հարցերը տնօրինողն էր: Գ. Եղիազարյանը գտնում է, որ հայր Առաքեալը վանքի առաջնորդն է: Սակայն, ամենակարևոր «հայտնագործությունը» վերաբերում է վերջին բառին, որը հատորիս կազմողը համարում է անհասկանալի: Մեր պրպտումները բերեցին ուշագրավ եզրահանգման, այն է՝ տառակապակցությունը պետք է ընթերցել աջից ձախ, ինչի արդյունքում կարդացվում է ՄԱՆԱՍԵ ԳՐԻՉ: Այս արհեստավարժ քարգործին անդրադարձել է Ս. Բարխուդարյանը (ՄՅԾՔՎ, էջ 200). XIII դարի գրիչներից առաջինը հիշում է նրան, հիմք ընդունելով Բագնայրի վանքի Ս. Աստվածածին եկեղեցու արևմտյան մուտքի ձախ կողմում, արտաքուստ, Ավագտիկնոջ նվիրատվական քառատող արձանագրությունը, որը «ստորագրել է» ՄԱՆԱՍԵ ԳՐԻՉ-ը (Կ. Բասմաջյան, ԴԱԱԲՍ, էջ 165):

Գրչագիրը՝ վերևում:

105. Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. հյուսիսային խաչաթևի արևելյան պատին, արտաքուստ, 8 տող.

ԿԱՄԱԿԷՆԱՅ: ԵՍԴՐԳՐԻԳՈՐՈՐԻ ԻԱՊՈՐԼ	
ԱՄՐԻԱՆՈՅԵՊԻՍԿՈՊՈՍՍ: ՏՈՒԻՉԱՐԴԷԷ	
ՉՈՐԵՆՈՅ ՉԻՐԻՑՈՒԴԻՆԱՄՊԱՄԱԿՄ <ԱՅՐԵ	
ՆԵՑՆԵԻՆՈՔԱՏԱԽԷ: Ա:ԱԻՊԱՏԱՐԱԳ ԻՉ: <ԱՄ	
ՍՂԱՂՈՒՊԱ <ՈՂԲՆԱԻ <ԱԻՅԱՅԵԻ ԱԵԼ: ԷՈԷ	
ՈՔ <ԱՆԵԼԱՆՍԿԱՄԻՆԱԽԱՂՈՒԿՄ ԲԻՆՈՒԴԲ	
ՉԿԱԵՆԻՆԵԻ ՉՅՈՒԴԻ ԱԻԱՌՅԷ: ՅԺԷ: ԻՑՆՆՉՈՎ	
ԵԱԼ ԼԻՑԻԵԽԵՐՄԵ ԼԱՅՆՊԱՐՏ ԱԿԱՆ ԵՆԻՑԻ	

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 220-221, Ալիշան, Շիրակ, 165,
Գեորգեանց, 166, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1960, Բ, 56:

7. Եղիազարյանը երկրորդ տողի վերջում կարդացել է «տուհի գԱրդիք եւ», նշելով, որ դա ներկայիս Արթիկ քաղաքն է, ի տարբերություն առաջին երկու հրատարակիչների, որոնք նույնպես կարդացել են «գԱրդք»։ Նախորդ հեղինակները (մաս Ս. Բարխուդարյանը) երրորդ տողի սկզբում վերծանել են ԶԲՈՒՐԵՆՈՅ կամ ԶԲՈՐԷՆՈՅ, այն համարելով հատուկ անուն։ Ինչպես «Բորենոյ»-նը, այնպես էլ «Տորենոյ»-նը դժվարանում ենք մեկնաբանել։ Խնդրահարույց է մաս երկրորդ և երրորդ տողերի ամբողջ բառակապակցությունը. ինչ է նշանակում ԶԻՐԻՑՈՒԹԻՒԼՅՆՆԼՄՊԱՏԱ, արդյոք նկատառվում է վանական ավագանին (երեցները), ինչ է նվիրվել վանքին։ Այդուհանդերձ, նկատառելով նույն նվիրատուի նախորդ վկայագրում պարզևած ՅԱՐԴՔ-ը, կարծում ենք խոսքը Արդք տեղանվան մասին է։

[illegible]

- 72 -

ՁԿՆԻ ԿԵՆԱՑ ԻՍՈՑ ԻՆՁ Ի ԶԱՅՐՈՒԹԵԼԱՆ՝ ԱՌԱՔԵԼԻՒՄ / ԵՒ ՈՐ ԶՅԵՏ ՍՈՐԱ
ՅԱԶՈՐԴԻՆ ԱՆԽԱԲԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼ ԶՅԻՇԱՐՏԱԿ՝ ՄԵՐ ... / Լ ԸՆԴ ԽՂԾԻ ԲԵՌԱՄԲՍ
ԴՁԱՅՍ, ՈՐ ԸՆԶԱՅԵՑԱԲ ...ՄԵՆՁ ՑԻՒՑԻՔԻ ...ԴԱԶԱՏԻ / ՅԱՄԵՆԱՅՆ ԶԱՐԿԷ
ԲՈՆԱԲՈՐԱՑ ԵՒ ՄԻԱՅՆ ԶՈԳԻ... / ԱՐԴ, ԷԹԵ ՈՔ Ի ՄԵԾԱՑ ԿԱՄ Ի ՓՈՔՈՒՆՑ
ՅԱՓՇՏԱԿԷԼ... Ա...Դ... / ՍԱՅՄԱՆԱՑ ԱՌՑԵ :ՅԺԸ: (318) ԶԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ՆՁՈՎԱԾ
ԷԼ, ԵՒ ՈՐ ԶԱՐՍԱՆ/ՏՈՒՆ ՊԱՅԵՆ ԴԱԲՅԱՆ ԶԱՅ, Ի ԹՎԻՍ ՈԾ (1201):

Դրատ. Գեորգեանց, 164-165,
Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1960, Բ, 56-57:

Ծանոթ. Այս կարևոր արձանագրության վերծանությունը, ինչպես Մ. Գևորգյանցի և Դ. Եղիազարյանի, այնպես էլ Ս. Բարխուդարյանի մոտ կիսատ է՝ մինչև յոթերորդ տողը: Ուշագրավ է, որ ծեռագրում առկա են և՛ լուսանկարը, և՛ գրչագիրը: Արձանագրության շատ հատվածներ միտումնավոր եղծված են: Վկայագիրն աչքի է ընկնում ուշագրավ ու հազվադեպ հանդիպող փաստերով ու արտահայտություններով. Ջաքարեն հիշված է իր բոլոր պաշտոնական տիտղոսներով՝ ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ ՇԱՅՆՇԼԱՅ ԵՒ ՄԱՆԴԱՏՈՐԹԱՐԽՆՈՒՑԱՅՍ, վիճաբերում խիստ սակավ է հիշատակվում Սարգիս Ջաքարյանի կնոջ, Քուրդ Մահկանաբերդցի իշխանի դուստր Սահակադուխտի անունը, սկզբնաղբյուրներում առաջին անգամ է վկայված «բռնավորաց հարկ» սոցիալ-իրավական բառեզրը, որն առայժմ դժվարանում ենք մեկնաբանել: Թվականի տառերը բավական եղծված են, սակայն պահպանված (երևացող) գծերը առավել հիշեցնում են ՈԾ տառերը, բացի այդ գրեթե միակն են, որ համապատասխանում են Ջաքարեի ժամանակաշրջանին: Միավոր տառը չենք նշել, քանի որ տեղում առկա են, թեկուզ կիսեղծ, սակայն երկու տառ:

107. Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան խաչաթևի հարավային պատին, արտաքուստ, 7 տող.

ՀՆՈՐՀ ԻԲՆԱՅ ԵՍԳՐ ԻԳՈՐԵԻՄ ԵՂԲԱՐՔՍԵՂՍ ԿԱԶՈՐԻՆ ԵՐՍՏՈՒ ԱՔՋՄԵՐ ԶԱՅՐԵՆԻՔՍ ԶՍԱՌՆԱՂԲԻՐ Ի ՄԲ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍՍ Ի ԶԱՅՐՈՒԹԵԼԱՆ ՍՈՎՍԻՍԻ ԵՒ ԻՐ ՍԻՐԵԼԻ ԵՂԲԱՐՑՍ՝ ԱՌ/ԱՔԵԼԻՍ ԱՔԵԼԻՍ ԵՒ ՎԱՐԴԱՆ Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ՄԵՐ ՇՆՈՂԱՑՆ ԵՒ ՄԵԶ / ԵՒ ՍՈՔԱ ՍԱՅՄԱՆԵՑԻՆ ԶՍՈՒԴՐԲ ԽԱԶԻՆ ՇԱԲԱԹՆ ԱԻՐՆ :Բ: / ՄԱՏՈՒՈՆ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ ԶՔՍ, :Ա: ԱԻՐՆ ՄԽԻԹԱՐԱ, :Ա: ԶՈԳ/ՆՎԿԱ:	ՀՆՈՐՀ ԻԲՆԱՅ ԵՍԳՐ ԻԳՈՐԵԻՄ ԵՂԲԱՐՔՍԵՂՍ ԿԱԶՈՐԻՆ ԵՐՍՏՈՒ ԱՔՋՄԵՐ ԶԱՅՐԵՆԻՔՍ ԶՍԱՌՆԱՂԲԻՐ Ի ՄԲ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍՍ Ի ԶԱՅՐՈՒԹԵԼԱՆ ՍՈՎՍԻՍԻ ԵՒ ԻՐ ՍԻՐԵԼԻ ԵՂԲԱՐՑՍ՝ ԱՌ/ԱՔԵԼԻՍ ԱՔԵԼԻՍ ԵՒ ՎԱՐԴԱՆ Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ՄԵՐ ՇՆՈՂԱՑՆ ԵՒ ՄԵԶ / ԵՒ ՍՈՔԱ ՍԱՅՄԱՆԵՑԻՆ ԶՍՈՒԴՐԲ ԽԱԶԻՆ ՇԱԲԱԹՆ ԱԻՐՆ :Բ: / ՄԱՏՈՒՈՆ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ ԶՔՍ, :Ա: ԱԻՐՆ ՄԽԻԹԱՐԱ, :Ա: ԶՈԳ/ՆՎԿԱ:
---	---

ՀՆՈՐՀԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԳՐԻԳՈՐ ԵՒ ԻՍ ԵՂԲԱՐՔՍ, ԲՇՏԿԱ ԹՈՌՆ/ԵՐՍ,
ՏՈՒԱՔ ԶՄԵՐ ԶԱՅՐԵՆԻՔՍ ԶՍԱՌՆԱՂԲԻՐ Ի ՄԲ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍՍ /
Ի ԶԱՅՐՈՒԹԵԼԱՆ ՍՈՎՍԻՍԻ ԵՒ ԻՐ ՍԻՐԵԼԻ ԵՂԲԱՐՑՍ՝ ԱՌ/ԱՔԵԼԻՍ
ԵՒ ՎԱՐԴԱՆ Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ՄԵՐ ՇՆՈՂԱՑՆ ԵՒ ՄԵԶ / ԵՒ ՍՈՔԱ
ՍԱՅՄԱՆԵՑԻՆ ԶՍՈՒԴՐԲ ԽԱԶԻՆ ՇԱԲԱԹՆ ԱԻՐՆ :Բ: / ՄԱՏՈՒՈՆ
ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ ԶՔՍ, :Ա: ԱԻՐՆ ՄԽԻԹԱՐԱ, :Ա: ԶՈԳ/ՆՎԿԱ:

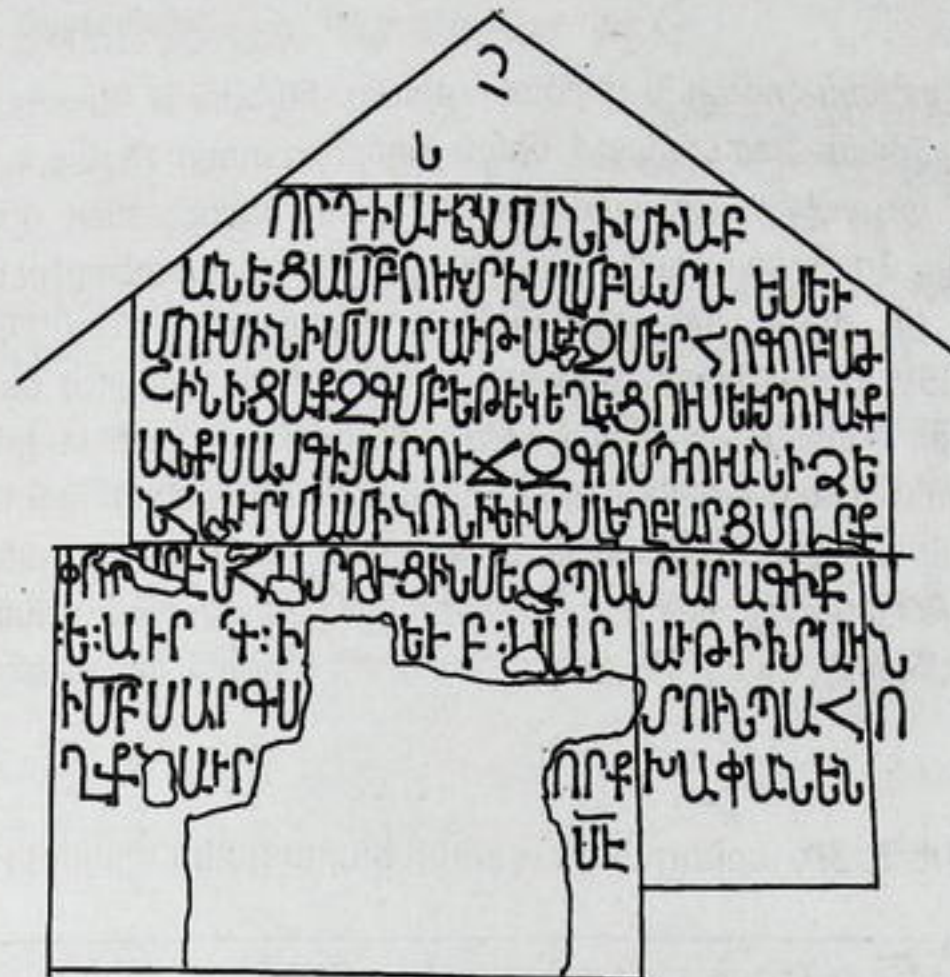
Դրատ. Զալալյանց, Ա, 219, Ալիշան, Շիրակ, 165,
Գեորգեանց, 167, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1960, Բ, 56:

Ծանոթ. Գրված է նախորդից առաջ, 1200թ. մոտերքը, որովհետև Ջաքարեի արձանագրության մեջ հիշատակված վանքի առաջնորդ Առաքելը այստեղ դեռ միաբան է հիշվում:

Սա Բշտիկ անձնանվան, մեզ հայտնի, միակ վկայությունն է: Վանքի առաջնորդ Մովսեսի նույնպես միակ հիշատակումն է: Նա հետնորդել է Բարսեղին և նախորդել Առաքելին: Այստեղ արձանագրված է մի ուշագրավ երևույթ. նվիրատու Գրիգորը և նրա, կարծում ենք, արյունակից եղբայրները, հիշված են ոչ թե, կամ ոչ միայն ծնողների, այլ պապի՝ Բշտիկի անվամբ: Վերջինս կարող էր լինել նաև տոհմանուն՝ Բշտկանց, որով, թերևս, առավել հայտնի են եղել նրանք: Նրանց տոհմական սեփականությունը հան-

դիսացող Սառնաղբյուր գյուղը դժվարանում ենք նույնացնել տարածաշրջանի նույնանուն բնակավայրերի հետ, քանի որ նրանք այդ անունն ստացել են XX դարում (Շիրակի մարզի հայտնի Սառնաղբյուր բնակավայրը և համանուն գյուղատեղի Արթիկի տարածաշրջանում, Հառիճավանքից փոքր-ինչ հարավ-արևելք, ծորամիջին):

108. Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևմտյան խաչաթևի վերին ճակատային մասում, արտաքուստ, 14 տող, մասամբ հողմահարված.

... / ... / ՈՐԴԻ ԱԻՍՄԱՆԻ, ՄԻԱԲ/ԱՆԵՑԱ ՄԲ ՈՒՆՏԻՍ
 ԼՍԲԱՏԱ ԵՍ ԵՒ / ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՍ ՍԱՐԱԴԹԱ ԵՒ ԶՄԵՐ
 ԶՈԳՈ ԲԱԺ/ԻՆ՝ ՇԻՆԵՑԱՔ ԶԳՄԲԵԹ ԵԿԵՂԵՑՈՒՍ
 ԵՒ ՏՈՒԱՔ / Ի ՎՆԱՆՔՍ ԱՅԳԻ ՅԱՐՈՒԾ, ԶԳՈՍ
 ԴՈՒԱՆ Ի ԶԵ/ՐՈՆ ՀԱԻՐ ՄԱՍԻԿՈՆԻ ԵՒ ԱՅԼ ԵՂԲԱՐՑՍ,
 ՈՐՔ / ՓՈԽՆԱՐՅԵՆ ՀԱՏՈՒՑԻՆ ՄԵԶ ՊԱՏԱՐԱԳԻՔՍ /
 :Ե: ԱԻՐ, :Գ: ԻՆՁՂ ԵՒ :Բ: ՍԱՐԱԴԹԻ՝ Ի ՏԱԻՆ/Ի ՄԲ
 ՍԱՐԳՍԻ, ՀԱՍՏԱՆՏՈՒՆ ՊԱՅՈ/ՂՔՆ՝ ԱԻՐՅՆԻՆ ՅԱՅ,
 ԵՒ՛ ՈՐՔ ԽԱՓԱՆԵՆ / ԴԱՏԻՆ Ի՛ ԲՍԷ:

Հրատ. Ալ. Մանուչարյան, «Լրաբեր», 1967, ք. 2, 83:

Ծանոթ. Առաջին եռանկյունաձև քարի երեսն ամբողջովին հողմահարված է, երկու տողի չափով, ուր և պիտի լիներ թվականը: Զախ կողմի մի քարի երեսը ևս հողմահարված է, բայց յուրաքանչյուր տողից մի քանի տառ պակասողները հեշտությամբ լրացվում են: Նույնը և ստորին մեծ քարի վրայի փչացած մասերը, շնորհիվ տառերի և բառերի մնացորդների:

Համարում են XIII դ. կեսերին գրված, որովհետև դրանից առաջ եղած արձանագրությունների մեջ այլ առաջնորդներ են հիշատակված և վանքի համար կատարվել են նվիրատվություններ Զաքարեի կողմից, հետևաբար, գմբեթն այդ ժամանակ վնասված չի եղել:

Արձանագրության վերին անկյունավոր քարին ուրվագծվում է 2 տառը, որը, կարծում ենք թվականի հարյուրավորը կարող է լինել, ըստ այդմ էլ Ս. Բարխուդարյանի թվագրումը մոտ է իրականությանը: Խնդրա-

հարույց է յոթերորդ տողում ՅԱՐՈՒԾ-ին հաջորդող բառը. Ս. Բարխուդարյանը դաշտային տեսողում գրել է ՋԳՈՄԴՈՒՄՆ, ծեռագիր պրակում՝ ՋԳՈՄԴՈՒՄՆՆ, Ալ. Մանուչարյանը վերծանել է ՋԳՈՄ ԴՈՒՄՆԻ: Ցավոք, նախորդ հեղինակները այս բառին կամ բառակապակցությանը որևէ մեկնաբանություն չեն տվել: Թերևս, պետք է կարդալ ՋԳՈՄ ԴՈՒՄՆԻ:

Ալ. Մանուչարյանի վերծանությունը բավական թերի է. բացակայում է շինարար-նվիրատուի կնոջ՝ Սա-րաթայի անունը, ԱՅԳԻ բառից հետո կարդացել է ՅԱՐՈՒԾ, ՋԳՈՄ ԴՈՒՄՆԻ և այլն: Նրա կարծիքով եկեղե-ցին ի սկզբանե եղել է գմբեթավոր և այս վկայագիրը վերաբերում է գավթի նորոգմանը, ինչը կատարվել է XIII դարի սկզբներին:

109. Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. հյուսիսային պատին, ներքուստ, 8 տող.

ԿԱՄԱԲԱՐԵՐ ԱՐԻՆԱՅԵՍԿԱՐԱՅՊԵՏՍԵԿԻ
ԻՄԲԵՍԵՓԱՆՈՍԻՌՈՒՌՆՍԵԻՄԵՍԱՅՈՐՋՈՒ
ՋՈՂԿԱՅՐԻՍՄԱՅԵԻԲՆԱԿԱՅՍՈՐԱՅԹԱԽ ԱՆՁԵՐ
ՍՋԻՆՉՈՐՍՄԱՅՈՒՆԵԻՈՒԻՅԱՅ ՍՋԻՐՍԵԻԲԱՐԵ
ԽԱԻ ՍԿԼԱՅԻՆՁՋՍԵՓԱՆՈՍԱՐՈՒՄԵՐՈՒՄՆ
ՇԵՆԻՍԲԱՐԵՐԱՐԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԿԱՐԱՅՊԵՏՍ, ԵԿԻ / Ի
ՍԲ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ ԴՈՒՌՆՍ ԵԻ ՏԵՍԱՅ, ՈՐ ՋՈՒՐ ՈՉ
ԿԱՅՐ Ի ՍՄԱՅ ԵԻ ԲՆԱԿԱՅ ՍՈՐԱՅ ԹԱԽԱՆՁԵԼ ՋԻՍ՝
ՋԻՆՉ, ՈՐ ՍՄԱՅ ՈՒՆԵԻ՝ ԴՏՈՒԻ ՅԱՅՍ ԴՅԻՐՍՆ ԵԻ
ԲԱՐԵ/ԽԱԻՍ ԿԱԼԱՅ ԻՆՉ ՋՍԲ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԱՐ ԱԾ,
ՈՐ ՋԻՍ ՅԻՇԵՆ Ի ՍԲ ԴԱՏԱՐԱԳԻՆ ՅԱՅՍ ՍԲ՝
ԱՌՆԵՆ ԻՆՉ ԺԱՍ ՏԱՐԻՆ ԴՁ՝ ԱԻՐ: ԱՐԴ՝ ԵԹԵ ՈՔ
ՀԱԿԱՌԱԿ՝ ԿԱ ԴԱՅՍ ԲԱՆԻՍ ԵԻ ՋԻՍ ՄՈՌԱՆԱ, ՄՈՌԱՅԵԱԼ
ԼԻՑԻ ՅՈՐԴՈՅԻՆ ԱՅ:

ԿԱՄԱԲԱՐԵՐԱՐԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԿԱՐԱՅՊԵՏՍ, ԵԿԻ / Ի
ՍԲ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ ԴՈՒՌՆՍ ԵԻ ՏԵՍԱՅ, ՈՐ ՋՈՒՐ ՈՉ
ԿԱՅՐ Ի ՍՄԱՅ ԵԻ ԲՆԱԿԱՅ ՍՈՐԱՅ ԹԱԽԱՆՁԵԼ ՋԻՍ՝
ՋԻՆՉ, ՈՐ ՍՄԱՅ ՈՒՆԵԻ՝ ԴՏՈՒԻ ՅԱՅՍ ԴՅԻՐՍՆ ԵԻ
ԲԱՐԵ/ԽԱԻՍ ԿԱԼԱՅ ԻՆՉ ՋՍԲ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԱՐ ԱԾ,
ՈՐ ՋԻՍ ՅԻՇԵՆ Ի ՍԲ ԴԱՏԱՐԱԳԻՆ ՅԱՅՍ ՍԲ՝
ԱՌՆԵՆ ԻՆՉ ԺԱՍ ՏԱՐԻՆ ԴՁ՝ ԱԻՐ: ԱՐԴ՝ ԵԹԵ ՈՔ
ՀԱԿԱՌԱԿ՝ ԿԱ ԴԱՅՍ ԲԱՆԻՍ ԵԻ ՋԻՍ ՄՈՌԱՆԱ, ՄՈՌԱՅԵԱԼ
ԼԻՑԻ ՅՈՐԴՈՅԻՆ ԱՅ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 218-219, Ալիշան, Շիրակ, 164-165,
Գեորգեանց, 166 (պակասավոր), Թորամանյան, Բ, էջ 207,
Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1960, Բ, 55:

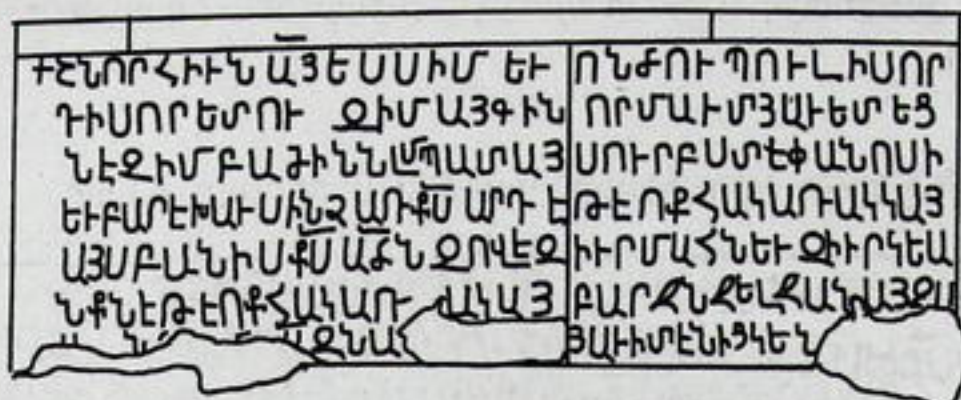
Ծանոթ. Վեցերորդ տողի մեծ մասը եղծված է: Հրատարակիչների մոտ թերի և աղավաղված է:

Այս, մեր կարծիքով, չափազանց ուշագրավ (և՛ բովանդակությամբ, և՛ արտահայտչաձևով) արժանագրու-թյան չորրորդ տողի վերծանությունը, չնայած բավարար պահպանվածության՝ տարընթերցումների տե-ղիք է տվել: Նպատակահարմար ենք գտնում ներկայացնել նախորդ հեղինակների վերծանությունները ԹԱԽԱՆՁԵԼ - ԵԻ ԲԱՐԵԽԱԻՍ միջնամասում.

1. Ս. Ջալալյանց, Ղ. Ալիշան - «զիս ի բերել ջուր... եւ ընկալայ պատարագ»
2. Թորամանյան - «զիս զինչ որ սմա ունէի տուի յայս (?) էրսի»
3. Եղիազարյան - «զիս զինչ թր սմայ ունէի տուի յայսմ»
4. Բարխուդարյան, դաշտ. օրագիր - ՋԻՍ ՋԻՆՉ ՈՐ ՍՄԱՅ ՈՒՆԵԻ (?) ՈՒԻ ՅԱՅՍ
ՋՈՒՐՍ» (վերջին բառը սկզբում կարդացել է ԳԻՐՍ, հետո ուղղել)
5. ՋԻՍ՝ ՋԻՆՉ ՈՐ ՍՏԱՅԿ՝ ՈՒՆԵԻ՝ ԵՏՈՒ Ի ՅԱՅՍ ԴՅԻՐՍՆ:

Վերծանության մեջ խնդիր է ստեղծում S և U տառերի որոշ նմանությունը՝ USU3[4], USU3 և [3]իրմն բառի առաջին տառի կիսեղծ լինելը ու վերջին Ն տառի կցագրությունը, ինչը, չնայած U տառի աջ ստեղծի վերևում Ն-ի վերին կիսակլորի թույլ արտահայտվածությանը, կասկած է հարուցում, քանի որ վիճագրում բացակայում է որևէ կցագրություն կամ փակագրություն:

110. Ս.ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան խաչաթևի հարավային պատին, արտաքուստ, 7 տող.

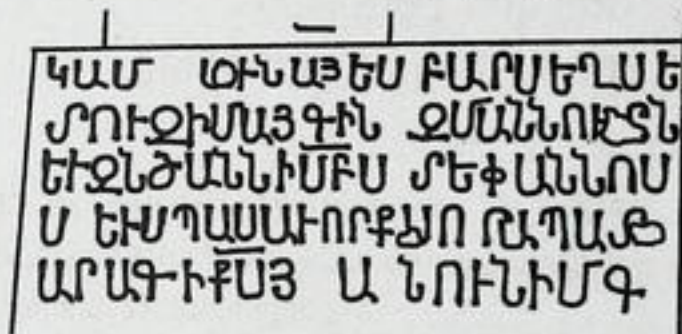

† ՇՆՈՐՀԻՆ ԱՅ, ԵՄ՝ ՍԻՍԵՒՈՆ, ԾՈՒՊՈՒԼԻՍ ՈՐ/ԴԻՍ,
ՈՐ ԵՏՈՒ ԶԻՍ ԱՅԳԻՆ, ՈՐ ՍԱԻՏ ՅԱԵՏԵՑ/Ն Է ԶԻՍ
ԲԱԺԻՆՆ ԼՄՊԱՏԱՅ ՍՈՒՐԲ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ / ԵՒ ԲԱՐԵԽԱԻՍ
ԻՆՁ ԱՌ ՔՍ: ԱՐԴ՝ ԷԹԷ ՈՔ ՀԱԿԱՌԱԿ ԿԱՅ / ԱՅՍ ԲԱՆԻՍ՝
ՔՍ ԱԾ ՆՁՈՎԷ ԶԻՒՐ ՄԱՅՆ ԵՒ ԶԻՒՐ ԿԵԱ/ՆՔՆ,
ԷԹԷ ՈՔ ՀԱԿԱՌԱԿԱՅԲԱՐ ԶՆՁԵԼ ԶԱՆԱՅ ԶՍ/ՐԱ,
ԶՆՁԵՍՑԻ ԱԾ՝ ԶՆԱ ... ՅԱԻՏԵՆԻՑ ԿԵՆԱՑԻ:

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 219, Ալիշան, Շիրակ, 164,
Գեորգեանց, 166-167, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1960, Բ, 57:

Ծանոթ. Այս նույն Սիմեոնը նվերներ է արել նաև Հոգեվանքին՝ 1205 թվակիր խմբական արձանագրության մեջ (արձ. 16 - խմբ.):

111. Ս.ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. թմբուկի հարավարևմտյան նիստին, արտաքուստ, 5 տող.

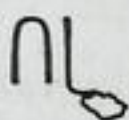
ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՄ՝ ԲԱՐՍԵՂՍ, Ե/ՏՈՒ
ԶԻՍ ԱՅԳԻՆ ԶՄԱՆՆՈՒՐՆ / ԵՒ
ԶՆԾԱՆՆ Ի ՄԲ ՍՏԵՓԱՆՈՍ/Ս ԵՒ
ՍՊԱՍԱԴՈՐՔ ՍՈՐԱ ՊԱՏ/ԱՐԱԳ
Ի ՔՍ, ՅԱՆՈՒՆ ԻՍ Գ:

Հրատ. Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1960, Բ, 57:

Ծանոթ. Հրատարակչի մոտ բոլորովին աղավաղված է:

Երկրորդ տողի նախավերջին տառը կարելի է կարդալ նաև S: Վերջին Գ տառը, թերևս, ցուցում է հատկացված պատարագների թիվը:

112*. Ս.ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. նախորդի վերին ձախ քարին, 1 տող.

[ԹՎԻՆ] ՈԼ (1181):

Ծանոթ. Գրեթե համոզված ենք, որ սա թվական է, սակայն վստահ չենք, որ այն վերաբերում է նախորդ վկայագրին:

113*. Ս.ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. թմբուկի հարավարևմտյան նիստին, քիվի տակ, 4 տող.

ՄԵԼԻՔՈՂՈՐՄԵԱ ՀԱՐԱՅ
 ՊԵՏՅՈՐԱՅԱՆԻԱՅԵՑԱ Ս
 ՈՒՐԲԱՄԵԿԱՆՆՈՍԱԻ ՆՄՄ
 ՐՈՑԱ

ՏՐ ԱԾ ՈՂՈՐՄԵԱ ՀԱՐԱՅ/ՊԵՏ ՔԱՅՂԱՆԱՅԻՆ,
 ՈՐ ՀԱՏ ԱՇԽԱՏԵՑԱԴԻՒ Ս/ՈՒՐԲ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍՍ,
 Ի ՅԻՅԵԱՅԱՅԱՅ ՄԵՆ/ՐՈՑԱ:

114. Ս.ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. թմբուկի հյուսիսարևմտյան նիստին, արտաքուստ, 9 տող.

Հ
 ԿԱՄԱԽԱՅԵՍԻՇԻՄՍՈՐԻՄԿԱՄ ԱՇԽԱՆՈՐԻ
 ՅՈՒՄԱՐՈՒԹՅՈՒՆՍԵՍԱՆՆԱԿԱՆՆԱՅԻՆ
 ՍՏԵՓԱՆՈՍԻՈՒՐՈՒՆԻՇԱՆՐՈՑ: ՃԱՄԱՅՍԱԿ
 ՈՒՄԱԿԵՑԻՉԵԱՄԱՐՈՐՈՒՄԱՆՉԿԱՅԵՆ
 ՍԲՍԵՓԱՆՈՒՐՈՐՈՒՆԻՇՈՒՄԱՆՉԿԱՅԵՆ
 ՆԵՑԱՅԵՍԿԱՆԵՑՈՒՄԱՆՉԿԱՅԵՆՆԱՅԻՇ
 ԽԱՆԻՍԿԱՅԵՆՆԱՅԵՆՆԱՅԵՆՆԱՅԵՆՆԱՅԵՆ
 ԱՆԵ

Հ + (1251) / ԿԱՄԱԽԱՅ, ԵՄ ԻՇԽԱՆՍ, ՈՐ ԻՄ ԿԱՄԱԽ
 ԵՒ ԻՄ ՍՐՏԻ / ՅՈՒՄԱՐՈՒԹՅՈՒՆՍԵՍԱՆՆԱՅԻՆ ԸՆԾԱՆՆ ԾԱՅԻՆԵՑԻ
 ԼՄՅԱՏԱՅ ՍԲ / ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ ՈՒ ՋՈՒՐ, ԽԱՅԱՏՐՈՅ :Ծ:
 ՍՊԻՏԱԿՅԱՅ ԱՅՍ ԱԻՐ, / ՈՐ ԾԱՆԵՑԻ ԶԿԱՐ ԱՌԻ ՈՒՐ ՈՒՄ
 ԱՂՍ ԶԿԱՅ ՀԵՏ / ՍԲ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ, ՈՒ ԻՄՈՑ ԵՒ ՈՒ Ի
 ՈՒՏԱՐԱՅ, ՈՒ ԵՄ ՍԻՅԱՅԲԱՆԵՑԱՅ, ԵՄ ՎԱՆԵՐԵՑ ՈՐՂԻՅՍ,
 ԳՐԵՑԻ ՀՐԱՄԱՆԱԻ ԻՇ/ԽԱՆԻՍ ՎԿԱՅԵ ՀԱՅԱՊՍ
 :ՅԺԸ: (318) ՆՁՈՎԱՅ Է, ՈՎ ԽԱՐԲ/ԱՆԷ:

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 221, Ալիշան, Շիրակ, 164,
 Գևորգեանց, 165 (վերջնամասը՝ աղավաղված),
 Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1960, Բ, 57:

Ծանոթ. Այս արձանագրությունը ձեռագիր պահպանում է, սակայն դաշտային օրագրում «Լմբա-
 տում ստուգելիք» վերտառության տակ Ս.Բարխուդարյանը նշելով՝ «ես չունեմ, ըստ Եղիազարյանի»
 ներկայացնում է վերջինիս վերծանությունը: Չնայած բավարար պահպանվածության, վերծանության
 հարցում առկա են որոշ խնդիրներ, որոնք տարընթերցումների տեղիք են տալիս:

Կարծում ենք, որ նվիրատուն Հառիճավանքի ժամատան կառուցման մեկնմաս հեջուր կամ «մեծ իշխան»
 Վահրամի իշխան որդին է (արձ. 60): Վկայագրում ուշադրություն է գրավում ԸՆԾԱՆՆ ԾԱՅԻՆԵՑԻ արտա-
 հայտությունը: Որպես անձնանուն առաջին անգամ է վկայված իշխան իշխանի հրամանը «վկայագրող»
 Շահապը:

115. Ս.ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան խաչաթևի հյուսիսային պատին, արտաքուստ, 3 տող.

ԿԱՄԱԽԱՅԵՍՍՈՒ	ՅԵԿԱՍՏԻԱԲԱՆԵՑԱԾԲ
ՍՏԵՓԱՆ ՈՍԻԵԲԵ	ՏՈՒԿԱՆՔԱՅՈՒՆԻ
ԴՈՒԹԱՆԻՍԱՐԻԱ	ԾԵՉԷԷԿՈՎԵՐԻ.

ԿԱՄԱԽԱՅ, ԵՍ՝ ՍՈՅՆԻԿՍ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՍԲ / ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ
ԵՒ ԷՏՈՒ Ի ՎԱՆՔՍ ՏԱԽԻՐՅ՝ ... / ԳՈՒԹԱՆԻ ՍԱՐԻԱԾ ԵԶԻ ԵՒ ԿՈՎԵՐ Ի:....:

Ծանոթ. Արժանագրության աղբյուրագիտական գլխավոր արժեքը նվիրաբերված առարկայի ԳՈՒԹԱՆԻ ՍԱՐԻԱԾ-ի վկայությունն է, հատկապես երկրորդ բառի, որը, մեզ հայտնի միակ հիշատակությունն է: Բառեզրիս ուղիղ ձևը «սարուածք» է, որ բառարաններում մեկնվում է «կազմվածք, կառուցվածք» նշանակությամբ (ՅԲԲ, հ. 4, էջ 194, Ամատունի, էջ 585), որը տվյալ համատեքստում, թերևս, պետք է նկատի առնել գութանի ամբողջական համակարգը:

116. Ս.ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. թմբուկի քառակուսի պատվանդանի հարավարևելյան անկյան հարավային որմին, արտաքուստ, անավարտ, 4 տող.

ԱՆՈՒԱՄԵՆ
ԱՅ ԵՄՆԱԹԷԼ
ՍԳԻԳՈՐՈՅ ԴՈՒՏՐՍ
ՏՐՍ

ԱՆՈՒԱՄԵՆ / ԱՅ,
ԵՍ՝ ՆԱԹԵԼՍ,
ԳՐԻԳՈՐՈՅ ԴՈՒՏՐՍ...

117*. Ս.ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. ավագ խորանի որմնանկարի ձախ կողմում, սևաներկ, բավականաչափ թափված և տեղ-տեղ անընթեռնելի, մոտ 22-23 տող.

ՍԱԼՆԱ ԶԻՄԶ
ՍԲԱԲԱՅԻՄԲԱՄ
ՈՒԱՌՈՍ ԵՌՐԱՅ
ԿԿԱԽԻԲԵՐՈՐԴՈՒ
ԽՆԱՐԱՐՄԱՍՆՈՐԻ
ՍԱԼՆԱ ՍԵՂՍ ԷՈՐ
ՍԱԼՆԱ ՍԱՅՍ ՈՐԴԻ ԻՅԷԲ
ԱԼԿՄՆՍ Ս ՈՂՍ ՈՐԱԿԱՆԻ
ՅԱԿՈՎԸՍՈՐԷՆՈՅԱՅ ԻՅՍՂԻ

ԱԶ
ՈՐԱԿ
ԳԻՍԻՄԱՍ ՈՒ
ԵՎԵՐԱԿԱՅՈՒՆԻԱՅՆԵԿԵՅՈՅԵԷԹԵՐԸ
ՄՍՐՍՍՍ ԱՄՅ ՐԱԶԳ

...ՑԱԼՆԱ ԶԻՄ Զ... / ...ՍԲ ԼՄԲԱՏ Ի
ՍԲ ՍՏԵՓԱՆ/ՈՍ՝ ԲՈՍ ԵՒ ՈՐ ԱՅԻՍ՝...
...Կ ԿԱ Ի ՍԲ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԻՒՆ / ...Ի
ՄԱՐՄԱՐՍ ՄԱՍ ՆՈՐ... / ...ՇԱՅԱՆՇԱՅ՝ ...ՄԵՂՍ...
Է ՈՐ... / ...ԳԱԿ...Ս ԱՅՍ ՈՐԴԻ ԻՅԷԻՆ /
...ԱԼ ՎԱՅՄՆ Ս...Ս ՈՂԱ (1242) ԹՈՒՎԱՆԻ /
ԵՍ՝ ԶԱՅՐ՝ ՅԱԿՈՎԸՍ, ՈՐ ԷՏՈՒ ՅԱՅՍ ՅԱԳԻ... /
...ԱԶ... / ...ՈՐԱ Ա... / ԳԻՍԻՍ ԱՍ ՈՒ... / ...ԵՒ
ՎԵՐԱԿԱՅՈՒ ԼԻՆԻ ԱՅՍ ԷԿԵԼՂԵՅՈՅՍ
ԵՒ ԷԹԷ ՈՔ / ...ՄՍՐ ՍԱ... ԱՄՑ...ԵՆ... ՐԱԶԳ...

Ծանոթ. Արժանագրության վերջնամասը՝ մոտ 7 տող անընթեռնելի է: Հնարավոր վերծանությունը պարզում է, որ արժանագրությունը VII դարով թվագրվող որմնանկարի հետ կապ չունի, այն XIII դ. գիր է,

բնույթով նվիրատվական, իսկ մանրամասները, ցավոք, անհայտ են: Դատելով բովանդակությունից՝ արձանագրությունը պիտի ավարտվեր նվիրագրերին հատուկ նշանի բանաձևով, որից մի փոքր հատված պահպանվել է: Վերծանությանը մասնակցել է նաև պատմաբան Կ. Մաթևոսյանը, ըստ որի՝ գրության վրա կարծես կան նախորդ նորոգողների միջամտության հետքերը, որի արդյունքում սխալմամբ ամբողջացվել ու աղավաղվել են վնասված տառերը, ինչպես օրինակ թվականի Ո հարյուրավորը, որը թյուրիմացաբար Ս են դարձրել: Շահանշահի անունը թեական է վերծանված, սակայն եթե այն ճիշտ է, ապա հավանորեն Անիում իշխող Ջաքարյան Շահնշահ Ա-ն է (†1261):

118*. Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային խաչաթևի հարավային նիստին, արտաքուստ, 2 տող.

ՏՊԻՆԱՊԵՏԻՍՈՒ ՏՊԻ
ԱՄԻՆ Ի ԱՅՈՂ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՍ ՈՒ ՏԻՐԱՏՐՈՒ ԱԾ
ՈՂՈՐՄԻ:

119*. ԽԱՉՔԱՐ. ագուցված է եկեղեցու մուտքի առջևի հենապատի շարվածքում, պահպանված է ստորին մասը, հիմնախաչի աստիճանաձև պատվանդանին թվականն է, որի տակ՝ բուն արձանագրությունը՝ 2 տող.

ՈՒՆԴ
ՋՄԱՐԳԱՐԵՍԿԱ ՋՄՈՂ
ՍՅԻՇԵՑԷ ԲԻՔՍԵԻՄԱՐԳ

ՈՒՆԴ (1195) /
ՋՄԱՐԳԱՐԵՍ ԿԱԶՄՈՂ /
ՅԻՇԵՑԷ Ի ՔՍ ՄԱՐԳ...

Ծանոթ. Խաչքարը Մարգարե քարոտործի ձեռակերտն է, ինչի մասին է վկայում վերջինիս բնորոշող «կազմող» բառը:

120*. ԽԱՉՔԱՐ. սև տուֆից, կանգնեցված եկեղեցու արևելյան կողմում, գիրը՝ խաչաթևերի արանքում՝ 5 տող.

ՄԽ
ԻԹԱ
Ր
ԻԿ
ԻՑՆ,
ՈՂԳ
ԱՐ
Տ
Կ
ՅՆ

ՄԽ
ԻԹԱ
Ր
ԻԿ
ԻՑՆ,
ՈՂԳ (1224):
ԱՐ
Տ

Ծանոթ. Մխիթար-ին հաջորդող տառերը կարելի է կարդալ ԱՐՏԻԿԻՆ: Միգուցե սա Արդիկ, Արթիկ բնակավայրի անունն է, որտեղից, թերևս, սերել է, մեր համոզմամբ, խաչքարագործ վարպետը:

121*. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ**. երկլանջ, արևելյան գերեզմանոցում, հարավային նիստին, 4 տող.

† ԱՅ ՄՅԱՆԺԻՍՅԷՅ ՈՂԱՆՆԻՍԻ ԵՐԲԱԻ ՄՈՒՍԻՍԻ ՀԱՅՐ
ԹՈՌԻՆՍ, ՍԱՅ ԲԱԶՈՒՄ ԶԱՐԶԱՐԱՆՍ ԿՐԷԱՑ ԷԻ Ի Լ/ՈՅՍ ԵԱԾ
ՋՄԲ ՍՏԷՓԱՆՈՍ, ՈՐ ԲԱԶՈՒՄ ՏԱՐԻՔ ԱԷՐԱԿՍ ԵԿ / ԿԱՑԵԼ
ՅԱՆԱԻՐԻՆԱՑ ԷԻ Ի ՎԵՐՋԻՆ ԿԱՏԱՐՄԱՆՆ ԵԱՌ ԶՀԱՆԴԵՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍԱԿԱՆՅ:

† ԱՅ ՄՅԱՆԺԻՍՅ Է ՅՈՂԱՆՆԻՍԻ ԵՐԲԱԻ ՄՈՒՍԻՍԻ ՀԱՅՐ/ԱՆՑ
ԹՈՌԻՆՍ, ՍԱՅ ԲԱԶՈՒՄ ԶԱՐԶԱՐԱՆՍ ԿՐԷԱՑ ԷԻ Ի Լ/ՈՅՍ ԵԱԾ
ՋՄԲ ՍՏԷՓԱՆՈՍ, ՈՐ ԲԱԶՈՒՄ ՏԱՐԻՔ ԱԷՐԱԿՍ ԵԿ / ԿԱՑԵԼ
ՅԱՆԱԻՐԻՆԱՑ ԷԻ Ի ՎԵՐՋԻՆ ԿԱՏԱՐՄԱՆՆ ԵԱՌ ԶՀԱՆԴԵՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍԱԿԱՆՅ:

Ծանոթ. Ս. Բարխուդարյանը երրորդ տողում, ԲԱԶՈՒՄ բառից հետո կարդացել է ՏԱՐԻՔՍ ԻՐ ՎԿԱԵԿ:

122*. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ**. օրորոցած, արևելյան գերեզմանոցում, հարավային նիստին, 1 տող.

ՄՈՒՍԷ Ս ՄՈՒՍԷՍ:

Ծանոթ. Կարծում ենք, որ սա նախորդ տապանագրում հիշված անձն է:

123*. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ**. երկլանջ, նախորդի մոտ, հարավային նիստին, 1 տող.

ՄԲՀԱՅՐԱՌԻ ԱՔԵԼ ՄԲ ՀԱՅՐ ԱՌԱՔԵԼ:

Ծանոթ. Անկասկած, Լմբատավանքի առաջնորդ հայր Առաքելի տապանաքարն է:

124*. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ**. երկլանջ, նախորդի մոտ, հարավային նիստին, 2 տող.

ՅԱԿՈԲ ՅԱԿՈԲ / ՔԱՀԱՆԱՅ:
ՔԱՀԱՆԱՅ